

Sociologický výskum antisemitizmu na Slovensku po roku 1989 v kritickej perspektíve

Michal Vašečka¹
Fakulta sociálnych štúdií MU, Brno

Sociological Research of Antisemitism in Slovakia after 1989 in a Critical Perspective.

Article critically analyses approaches that Slovak sociologists have been using in their analysis of antisemitism in Slovakia after 1989. The article describes quantitative methods used by Slovak sociologists and suggests need of a complex approach to research of antisemitism. Author argues that modern antisemitism is de-judaized, while Slovak researchers focus more on a research of prejudices and stereotypes toward Jews.

The research of antisemitism in Slovakia is fully dominated by a Bogarduss scale of social distance while different relevant research methods are not used by Slovak experts. Moreover, in the process of interpretations of public opinion surveys experts do not take into account the so-called escaping answers of respondents and attempts to run away from answering sensitive questions. Socio-psychological research, reflecting authoritarian personality, anomy, alienation and ontological insecurity of common people as sources of anti-Semitism, is rather rare in Slovakia. Consequently, quantitative research of antisemitism in Slovakia can be evaluated as insufficient. De-judaized perspective of anti-Semitism and even of Jews themselves in a Sartre's sense is remaining one of the greatest challenges for sociologists researching antisemitism in Slovakia.

Sociológia 2006, Vol. 38 (No. 4: 283-312)

Key words: *Antisemitism; qualitative and quantitative research; research methods; social distance; public opinion; de-judaized perspective; socio-psychological factors; critical analysis.*

Výskum antisemitizmu je na Slovensku po roku 1989 v porovnaní so situáciou v niektorých okolitých krajinách² pomerne nedostatočný. (Vašečka, M., 2004) Miera antisemitizmu je testovaná nedostatočne, bez invencie a bez aplikovania postupov známych v mnohých európskych krajinách. Mnohí autori, ktorí sa na Slovensku venovali skúmaniu antisemitizmu, analyzujú tento fenomén ako špecifický druh netolerancie a rasizmu. Iba menšia časť autorov sa po roku 1989

¹ PhDr. Michal Vašečka, Ph.D., Katedra sociologie, Fakulta sociálnych štúdií Masarykovy Univerzity, Joštova 10, 602 00 Brno, Česká republika. Tel: 420 549497713, fax: 420 549491920, e-mail: mvasecka@fss.muni.cz.

² Porovnanie s výskumnými prístupmi aplikovanými v Poľsku, Maďarsku a Nemecku vyznieva v neprospech slovenskej sociológie, česká sociológia, naopak, sa téme antisemitizmu venovala ešte menej systematicky ako slovenská (Pozri najmä: *Jaký je vzťah čs. spoločnosti k Romům a Židům*. Zpráva z výzkumu, IVVM: 1991 a *Veřejnost o projevech rasové nesnášenlivosti*. Zpráva z výzkumu. IVVM: 1998).

na Slovensku zaoberala funkciami, ktoré antisemitizmus zohral v procese transformácie po roku 1989 – ako sa stal jedným zo sprievodných javov vymedzovania sa voči modernite a voči režimu liberálnej demokracie a ako sa spájal s anti-liberalizmom, anti-západnosťou a anti-demokratickosťou³. Hypotéza, že antisemitizmus zohral dôležitú úlohu pri snahe o exklúziu liberálnych elít z politiky, nebola testovaná vôbec.

Fenomén antisemitizmu je tak témou predovšetkým pre historikov, ktorí sa venujú téme fašistickej Slovenskej republiky v rokoch 1939-1945 a pre široký okruh intelektuálov a publicistov, ktorí sa snažia naplniť svoju úlohu angažovaných intelektuálov. Antisemitizmus býva vysvetľovaný dôvodmi, ktoré sú aplikovateľné skôr pre tradičný kresťanský antisemitizmus než na antisemitizmus moderný. Pri analýzach antisemitizmu sa autori neustále vracajú k mýtom a kontramýtom ohľadne fašistického vojnového štátu, úlohy prezidenta Tisa a snahám niektorých neofašistických skupín o rehabilitáciu fašistického režimu a prezidenta Tisa. Cieľom tohto článku je kriticky zhodnotiť doterajší prístup k sociologickému výskumu antisemitizmu na Slovensku, vysloviť sa k niektorým použitým metodologickým postupom a poukázať na potrebu komplexnejšieho prístupu pri skúmaní antisemitizmu.

1. OPERACIONALIZÁCIA ANTISEMITIZMU

1.1. Antisemitizmus⁴ ako sociálny jav

Antisemitizmus je sociálny jav, ktorý možno v sorokinovskom význame chápať ako jav sociokultúrny, teda ako jeden zo stavebných kameňov spoločnosti a ako jednu zo základných analytických jednotiek sociológie⁵. Fenomén antisemitizmu v modernej spoločnosti napĺňa súradnice všetkých troch osí a ako sociokultúrny jav je zložitý na opis a vyčerpávajúcu definíciu. Antisemitizmus ako sociokultúrny jav je problematické teoreticky uchopiť a priniesť jeho konzistentnú

³ Celkovo sa vplyvu procesu transformácie na zvýšenú mieru antisemitizmu na Slovensku systematickejšie venovalo iba málo autorov. Už začiatkom 90. rokov to boli najmä Martin Bútora, Zora Bútorová, Olga Gyarfašová a Vladimír Krivý, ktorých analýzy nebrali do úvahy iba sociálnu distanciu voči Židom a prejavy netolerancie voči Židom, ale snažili sa aj o aplikácie konceptov anómie, autoritárskej osobnosti a vytvorenie typológií slovenského antisemitizmu.

⁴ Nakoľko antisemitizmus nemá nič spoločné so Semitmi, tento eufemizmus Wilhelma Marra je potrebné vnímať kriticky. Pretože neexistuje žiadna entita „semitizmus“, voči ktorému by sa vymedzoval anti-semitizmus (Prager – Telushkin, 1995), autor článku prijal za svoj medzinárodný štandard písania tohto slovného spojenia bez pomlčky.

⁵ Sociokultúrny jav je podľa Sorokina iba taká entita, ktorej je možné priradiť súradnicu na troch osiach: materiálnej, behaviorálnej a významovej. Trojrozmerné pomyselné teleso zovreté týmito osami sa potom nazýva sociokultúrny priestor. Umiestnenie na materiálnej osi o danej entite vypovedá, že môže byť objektívizovaná v materiálnej podobe, že ju možno vnímať ako hmotný artefakt. Súradnica behaviorálnej osi ukazuje na to, že sa jej existencia prejavuje aj vo forme správania a z pozície na významovej osi možno vyčítať, že entita je nositeľom významu, ktorému aktéri daného sociálneho prostredia rozumejú a prijímajú ho. Pokiaľ má vybraný jav vyhovieť podmienkam stanoveným definíciou sociokultúrneho javu, musí mať svoje miesto na všetkých troch osiach. Ak mu jedna zo súradníc chýba, nemožno ho považovať za sociokultúrny jav, pretože ako sociokultúrny jav sa stáva neúplný alebo nezrozumiteľný. (Krejčí, J., 1993)

definíciu. To, čo vysvetľovalo antisemitizmus v minulosti v dobe pred-modernej, nevysvetľuje tento fenomén v súčasnosti a naopak. Jedným z definíčných problémov je aj to, že sa náhle objavuje v časoch kríz a potom zase mizne, prechádza do latentnej podoby, aby, ako píše David Berger, bublal pod povrchom. (Berger, D., 1986)

Pojem antisemitizmus sa po prvýkrát objavil v roku 1873 v pamflete nemeckého politického agitátora Wilhelma Marra *Víťazstvo judaizmu nad nemectvom*, ktorý ho zamenil za tradičný pojem anti-judaizmus. To, čo pod antisemitizmom rozumel Wilhelm Marr⁶, symbolizovalo nástup moderny s veľmi odlišným chápaním Židov, ich miesta v spoločnosti a najmä reakciu na emancipáciu Židov. (Katz, J., 1994) Práve nástup moderného antisemitizmu v 19. storočí priniesol predstavy, ktoré spočiatku vyzerali odtrhnuté od reality - židovská menšina začala byť vnímaná ako okultná sila, ktorá manipuláciou kapitalizmu i revolučných hnutí chce ovládnuť svet. (Barnavi, E., 1992) Negatívny, často diabolský stereotyp Žida zdedený po stredovekom kresťanskom anti-judaizme sa znovu objavil v sekularizovanej podobe. (Wistrich, R. S., 1999) Moderný antisemitizmus má mnohé podoby, no už v 19. storočí sa vyprofilovali dve jeho kategórie – socio-ekonomická a rasová. V prvej kategórii, ktorá bola typická i pre Slovensko 19. storočia, sa animozity voči Židom založené na ekonomických, sociálnych a kultúrnych zdôvodneniach pretransformovali do politickej podoby a priniesli snahu o dosiahnutie plnej asimilácie Židov, aby sa tým zmiernil ich domnelý veľký vplyv na dianie v spoločnosti. (Barnavi, E., 1992) Na druhej strane najmä Nemecko bolo svedkom rastu rasového antisemitizmu, ktorý vnímal Židov ako deštruktívnu rasu, voči ktorej bude musieť árijská rasa zviest' neľútostnú vojnu. Ideológovia rasového antisemitizmu boli pred prvou svetovou vojnou vplyvní v minimálnej miere, no neskôr sa im podarilo infiltrovať prakticky všetky sociálne vrstvy spoločnosti. Práve tento typ antisemitizmu neskôr viedol k vytvoreniu genocídnej nacistickej ideológie a vo svojich dôsledkoch k holokaustu ako ultimátnej nespravodlivosti. (Forster, 1974) Huttenbach (1996) sa v tejto súvislosti domnieva, že nový rasový antisemitizmus a doktrína „čistoty krvi“ (limpieza de sangre) sa objavili ako nezamýšľaný dôsledok emancipačného procesu Židov.

1.2. Súčasná akademická diskusia o antisemitizme

Súčasná svetová akademická diskusia na tému antisemitizmu sa nezameriava primárne na Židov a židovskú problematiku. Analyzuje skôr vznik a spôsoby

⁶ Peter Schäfer (1997) píše, že termín antisemitizmus v skutočnosti skôr zahľieva než osvetľuje fenomén, ktorý chce opísať. Wilhelm Marr sa snažil antisemitizmom opísať večný boj medzi árijskou a semitskou rasou. Skutočný pôvodný význam – nepriateľstvo k Semitom ukazuje jeho nepresnosť a absurdnosť, nakoľko od začiatku bol namierený proti Židom, nie proti Semitom ako jazykovej skupine obyvateľstva.

reprodukcie predsudkov a stereotypov, zaoberá sa teóriami „scapegoat – hľadania obetného baránka“, anómie a autoritárskej osobnosti, analyzuje antisemitizmus ako špecifický typ rasizmu a za pomoci sociálnej i klinickej psychológie sa analyzuje celková štruktúra osobnosti antisemitov. Fenomén antisemitizmu sa najmä po 2. svetovej vojne de-judaizoval (Prager, D. – Telushkin, J., 1995), no napriek tomu sa tento typ nenávisti a odmietania nijako nezmenšil. Ako sociálny jav je výnimočný svojou univerzálnosťou, hĺbkou, permanenciou a charakterom, možno na neho aplikovať všetky teórie vzniku predsudkov a stereotypov. Univerzálnosť antisemitizmu ako špecifického typu nenávisti spočíva v tom, že ho možno dokladovať vo všetkých kultúrach sveta, vo všetkých historických obdobiach už od staroveku. Jeho hĺbku možno dokladovať tým, ako sa v mnohých kultúrach a historických obdobiach zmenil z diskriminácie na výbuchy násilia. (Katz, J., 1994) A nakoniec, ako píše Dinnerstein (1994), permanencia antisemitizmu spočíva v skúsenosti Židov, ako sa pre prakticky každú významnú krajinu v histórii stali skôr či neskôr nepriateľom číslo jedna⁷. Židia tak boli v histórii ideálnym „druhým“ – záporným protikladom, ktorý Západ potrebuje k svojmu sebvymedzeniu a sebatvrdeniu. Antisemitizmus modernej doby, ktorý je spojený s autoritárskymi tendenciami, je v tomto zmysle podobný – antisemiti sa potrebujú sebvymedziť a sebatvrdiť voči liberálno-demokratickému režimu. Politológ Riff (1990, s. 63) v tejto súvislosti tvrdí, že „moderný antisemitizmus sa stal kultúrnym kódom pre odmietnutie buržoázneho liberalizmu a industriálnej spoločnosti“.

Moderný antisemitizmus je tak odzrkadlením ľudskej mentality a pripravenosti bojovať s „imaginárnym Židom“, ktorý je v pozadí všetkých konšpirácií. (Finkielkraut, A., 1994) Židia sa stali imaginárnymi, antisemiti sú reálni. Antisemitizmom tak možno rozumieť univerzálny substitučný fenomén, ktorý sa snaží pripísať Židom, resp. tým, ktorí sú za Židov považovaní, zodpovednosť za všetky trápenia, politické a hospodárske problémy a katastrofy, čerpá z konšpiračného myslenia, je sprievodným javom modernizácie, je spôsobom odmietania liberálno-demokratického režimu a v podobe neo-antisemitizmu je spôsobom boja proti otvorenej spoločnosti. (Vašečka, M., 1999)

1.3. Objekt antisemitizmu

Antisemitizmus ako fenomén však má nielen problematcky definovateľný subjekt, ale aj objekt. Antisemitizmus je sociálny fenomén, ktorý bol vo svojej tradičnej podobe vyjadrením predsudkov, odmietania či nenávisti voči Židom. (Messadié, G., 2000) V modernej dobe, ktorú v súvislosti so zmenou charakteru

⁷ Táto skúsenosť, idúca od starovekého Egypta a Rímskej ríše až po nacistický režim a anti-sionistický Sovietsky zväz sa odzrkadľuje i v súčasnosti v tom, ako mnohí ľudia vnímajú Izrael a úlohu Židov pri formovaní zahraničnej politiky USA.

antisemitizmu v 19. storočí opísala Hannah Arendtová (1996)⁸, už antisemitizmus pre svoje prežitie svoj objekt – Židov vôbec nepotrebuje. Antisemiti si v prípade neprítomnosti Židov vyrobia „židov“, teda tých, ktorých budú za nich považovať. Antisemitizmus môže prežívať a dokonca aj v krajinách, kde Židia nikdy nežili a plní substitučnú úlohu. „Židia“ a domnelá celosvetová židovská konšpirácia tak nahrádzajú kolektívnu pamäť a reálne potenciálne problémy spoluzitá.

Objektom antisemitizmu sa v duchu konšpiračných teórií moderného sveta čoraz intenzívnejšie stávajú Nežidia. To poukazuje na to, že antisemitizmus iba plní niektoré funkcie pre ľudí zneistených vo svete, v ktorom sa vytráca sociálna kohézia, pomáha im pochopiť logiku globalizovaného sveta. Na otázku, čo robí populáciu takú náchylnú k prijatiu antisemitských postojov a ktoré skupiny sú náchylnejšie, možno použiť teóriu Karla Deutscha (1979). Ten tvrdí, že sa tak deje najmä v dôsledku rastúcej sociálnej mobilizácie, ktorá vťahuje agrárne, do značnej miery izolované vrstvy obyvateľstva do nových, oveľa rozsiahlejších a previazanejších komunikačných sietí.

Tradičný antisemitizmus sa opieral o judeofóbiu, moderný antisemitizmus je temný a verí v sprisahania. Objektom moderného antisemitizmu sa stáva otvorená spoločnosť, ktorá svojimi hodnotami útočí na identitu antisemitov a liberálno-demokratický režim, ktorý umožňuje plnohodnotnú integráciu všetkých sociálnych a etnických skupín⁹. Podľa Arendtovej je to tak paradoxne práve moderná doba, ktorá prináša možnosť „ultimátnej“ nespravodlivosti (1995).

1.4. Vymedzenie antisemitu

Nie každý, kto sa vyznačuje antisemitskými predsudkami a stereotypmi, je antisemita. Pri označení niekoho za antisemitu je dôležité nielen vnímať konzistentnosť týchto predsudkov, ale predovšetkým mieru, v akej je ochotný konať a vystúpiť proti Židom či „židom“. Richard Levy (1990) sa domnieva, že na rozdiel od nenávisťi voči Židom antisemitizmus obsahuje viac než len nechť k Židom. Moderný antisemitizmus podľa neho nepodlieha tak silne emóciám, je aktivistický, antisemiti vyvíjajú trvácnu aktivitu proti Židom, i keď môže mať podobu iba verbálnych útokov. Moderný antisemitizmus a jeho prejavy je preto potrebné skúmať v rámci analýz moderných sociálnych hnutí, ktoré svojou aktivitou vytvárajú súbory významov podieľajúcich sa na procese reorganizácie spoloč-

⁸ Podľa Arendtovej (1996) antisemitizmus dosiahol svoj vrchol, keď Židia stratili svoje verejné funkcie a svoj vplyv, ale zároveň im zostal ich majetok. Spoločnosť ich potom považovala za „zbohatlíkov“ bez dôvodu, a pretože boli jednoznačne vymedzenou skupinou, nebolo problematické na nich ukázať prstom.

⁹ Korene zamerania a funkcií moderného antisemitizmu, teda boja proti otvorenej spoločnosti a boja proti liberálno-demokratickému režimu možno vidieť podľa Wistricha už v Dreyfusovej afére vo Francúzsku. O Dreyfusovej vine boli presvedčení nielen antisemiti, no väčšina nepriateľov Francúzskej republiky, ktorí vnímali republikánske zriadenie ako satanský výtvor, ktorý podnecuje kresťanské korene krajiny. Katolícke a nacionalistické politické sily obviňovali slobodomurárov, liberálov i socialistov obhajujúcich Dreyfusa z prípravy démonického konšpirácie proti Francúzsku. (Wistrich, R. S., 1999)

nosti, (Melucci, A., 1996) Levy ponúka aktivistickú definíciu antisemitu (Levy, S. R., 1990, s. 11):

Antisemita je ten, kto má systematickú snahu vyvíjať činnosť proti Židom počas dlhšieho obdobia, a to aspoň s jedným z nasledujúcich cieľov: 1. učiť Židov neškodnými a tak zmenšovať ich enormnú silu, ktorú sa im podarilo nelegitímne nadobudnúť, alebo 2. dosiahnuť iné politické ciele, ktoré sa netýkajú dominancie Židov, resp. sa nemusia Židov týkať vôbec.

Leon Volovici (1994) sa pri definícii antisemitu tiež zameriava na aktivizmus antisemitov, pričom rozlišuje latentný a aktívny antisemitizmus. Latentný antisemitizmus je nekritickou akceptáciou a reprodukciou antisemitských predsudkov z jednej generácie na druhú, kde sa negatívny stereotyp pre Židov – iracionálny alebo racionálne xenofobický stáva „dôkazom“, „všeobecne prijímanou pravdou“ či „pravdou“. Latentný antisemitizmus je vyjadrením neusporiadaného stavu mysle, ktorá pasívne akceptuje stereotypy a klišé. Medzi latentným a aktívnym antisemitizmom je podľa Allporta (1954) živý vzťah a hranica medzi nimi môže byť bez problémov prekonaná. Ako je to podľa Allporta v prípade akéhokoľvek predsudku, antisemitský predsudok v sebe ukrýva potenciál na spustenie agresívnej akcie. Rozlišovanie medzi latentným a aktívnym antisemitizmom je nevyhnutné na to, aby neprichádzalo ku generalizáciám, ktoré nielen neumožnia rozlišovať medzi skutočnými antisemitami a pasívnymi nositeľmi predsudkov, ale môžu sekundárne vytvárať nové antisemitské predsudky. Volovici tvrdí, že tak ako nositelia vírusu nie sú chorí ľudia, ale majú predispozície ochorieť, tak aj nositelia antisemitských stereotypov nie sú antisemiti. Podľa Voloviciho (1994) banálne antisemitské klišé v prácach Shakespeara, Gogola či Balzaca nerobia týchto autorov antisemitmi, no ich prestíž a vplyv im umožňuje konsolidovať u veľkého počtu ľudí latentne antisemitské postoje či legitimizovať ich aktívnu formu. Na prechod medzi dvomi formami antisemitizmu vplyva aj charakter a štruktúra osobnosti - ľudia s autoritárskou osobnosťou sú vo väčšine prípadov latentne antisemitsky orientovaní a ich antisemitizmus prechádza veľmi často do aktívnej podoby.

1.5. Post-komunistický antisemitizmus

Post-komunistický antisemitizmus je potrebné vyhodnocovať najmä sociálno-psychologickými termínmi. Bútorová a Bútorá (1992) hovoria v súvislosti s objavením sa antisemitizmu po roku 1989 o „post-komunistickej panike“ a v tom zmysle nie je slovenský antisemitizmus odlišný od iných transformujúcich sa krajín. Post-komunistická panika, tento nezamýšľaný dôsledok zmeny režimu v novembri 1989, vyplýva z rýchlej transformácie spoločnosti, keď sa mnohým

Ľuďom začína nový systém zdať nelegitímny. Zásadné ekonomické, politické a legislatívne zmeny prichádzajú do konfliktu s hodnotovými orientáciami z čias reálneho socializmu i z období predchádzajúcich. Práve redefinícia kódov správaní a adaptácia na nové „pravidlá hry“ je spojená s pocitmi neistoty, nedostatkom sebadôvery a pocitom zlyhania. Odcudzenie sa ľudí voči novej politickej elite sa stalo široko rozšíreným pocitom ľudí a strach z príchodu „nemilosrdného“ kapitalizmu iba znásobuje zneistenie. (Bútorová, Z. – Bútor, M., 1992) Práve v takejto situácii sa po roku 1989 začali vo väčšine post-komunistických krajín intenzívne šíriť antisemitské mýty o príčinách ekonomických a politických zlyhaní nového režimu.

„Ontologická neistota“ typická pre post-komunistické obdobie vedie k tomu, že ľudia sa dostávajú do anomického stavu a do stavu spoločenského odcudzenia. Anómia sa u jednotlivca prejavuje práve ako neistota a ak človek nie je schopný ovládať stres vytváraný touto neistotou, ľahko podlieha akceptácii jednoduchých explanačných schém, ktoré mu vysvetlia, kde je pôvod jeho neistoty. Odcudzenosť pôsobí nielen na vzťah ľudí k svojmu okoliu, ku giddensovským abstraktným systémom, ktoré ich obklopujú, ale aj na samotnú schopnosť ľudí chápať, čo sa v ich okolí deje. Mannheim píše (1991), že funkčná racionalita kapitalizmu spôsobuje nielen stále väčšiu zložitosť sociálnej štruktúry a tým znižuje možnosť jej pochopenia, ale aj ničí ľudské subjektívne schopnosti jej porozumieť. Moderný človek, ktorý žije v kapitalistickej spoločnosti, sa nachádza v analogických podmienkach ako človek primitívny. Tak ako bola pre primitívneho človeka záhadná príroda, tak je kapitalistická spoločnosť a jej systém fungovania záhadný a hrozivý pre moderného človeka. Odcudzený človek v dôsledku pôsobenia kapitalistických vzťahov zakladá svoju bezpečnosť na čo najtesnejšom primknutíu sa k mase, od ktorej sa nelíši myslením, cítením a konaním. To v skupinách antisemitského razenia býva veľmi transparentné – antisemiti tak vlastne nereagujú na Židov, ale na patológiu a represívnosť modernej spoločnosti, ktorej vznik a existenciu však spájajú práve so Židmi a nepriamo ich za to robia zodpovednými.

2. KVANTITATÍVNY VÝSKUM MIERY ANTISEMITIZMU NA SLOVENSKU

2.1. Vymedzenie pojmu antisemitizmus pre účely empirických výskumov

Antisemitizmus na Slovensku nebýva vždy pred analýzou miery, hĺbky, rozšírenosti či percepcie jeho prejavov precízne operacionalizovaný. Stále ešte prevláda názor, že miera antisemitizmu je primárne otázkou vymedzovania sa voči Židom a je prejavom rasovej, etnickej či náboženskej neznášanlivosti. De-judaizovaný pohľad na antisemitizmus je skôr ojedinelý. Navyše vo výskumoch dominujú kvantitatívne metódy a pozitivistická paradigma, ktorá nebýva pri skúmaní takého komplexného sociálneho javu, akým je antisemitizmus, najvhodnejšia. Exaktnosť

pozitivismu je pri senzitívnych a problematicky operacionalizovateľných sociálnych javoch nielen spochybniteľná, ale pozitivistický prístup môže dokonca prispievať k spoluvytváraníu mýtov o tomto jave. Zisťovanie miery antisemitizmu výlučne za použitia Bogardusovej škály sociálneho dištanču je dobrou ukážkou takéhoto prístupu. Miera odmietania Židov je pri použití týchto metodológií pomerne nízka a výsledky zvädzajú k zásadným, no falošným zisteniam:

Viac než 44% respondentov tvrdí, že na Slovensku existuje menšina, ktorá ohrozuje väčšinové obyvateľstvo. Spomedzi nich 73,2 percenta za ňu považujú Rómov, 44,1 percenta Maďarov. Iba 0,5 percenta si myslí, že väčšinové obyvateľstvo ohrozujú Židia. "Z toho jasne vyplýva, že na Slovensku neexistuje antisemitizmus," podotkol politológ Oskár Krejčí. Možno teda podľa neho skonštatovať, že slovenská verejnosť nepodlieha predsudkom.

(Z Tlačovej konferencie Ústavu politických vied SAV, 29.4.2004)

Skúsenosti a analýzy z iných krajín poukazujú na to, že na otázky o postojoch k Židom mnohí respondenti odpovedajú konformne, snažia sa ukrývať svoje skutočné názory, keďže byť antisemitom nepatrí na súčasnom Slovensku u väčšiny respondentov k postojom, ktorými by sa chceli otvorene prezentovať. A tak mnohí respondenti v skutočnosti pred výskumníkom hrajú v goffmanovskom slova zmysle divadlo s výrazným odstupom od svojej role antisemitu¹⁰. To je dôvod, prečo je pri výskume antisemitizmu potrebné kombinovať rôzne výskumné metódy a používať sofistikovanejšie postupy, aby bolo možné získať validné dáta nezaťažené „politickou korektnosťou“ respondentov.

Vzhľadom na nízky počet a metodologickú jednotvárnosť výskumov zameraných na analýzu antisemitizmu je veľmi problematické zásadnejšie sa vyslovovať k tomu, či je odmietanie Židov a „Židov“ na Slovensku výsledkom pôsobenia predsudkov a stereotypov alebo výsledkom začarovaného kruhu opísaného v Thomasovej teoréme, alebo je vytvárané aj negatívnou skúsenosťou respondentov so Židmi. Jedným z problémov, s ktorými do budúca budú zápasíť sociológovia, ktorí budú chcieť analyzovať dáta vypovedajúce o antisemitizme na Slovensku, bude nielen veľmi obmedzený počet relevantných výskumov, no i nízky počet akýchkoľvek dát k miere antisemitizmu¹¹. Je tak možné vysloviť hypotézu, že antisemitizmus považuje za okrajový jav nielen väčšina slovenskej spoločnosti, ale aj väčšina výskumných agentúr a akademických sociologických pracovník.

¹⁰ Respondenti sa v mnohých prípadoch môžu snažiť ukryť svoj skutočný názor, uvedomujúce si jeho neprijateľnosť v modernej demokratickej spoločnosti. Miera antisemitizmu tak v mnohých krajinách strednej Európy dlhodobu mierne klesá, no je otázne, nakoľko sa latentní antisemiti iba stávajú konformistami. Aj neúprimnosť v hodnotení „iných“, resp. vzťah vybudovaný na predsudkoch však je možné odhaliť kontrolnými otázkami či otázkami na hodnotové orientácie.

¹¹ Veľká časť kvantitatívnych výskumov na tému antisemitizmu sa touto problematikou zaoberá skôr v nadväznosti na iné výskumné ciele. Pri komerčných subjektoch, ktorými sú výskumné agentúry, je takýto postup do istej miery pochopiteľný, v akademických pracoviskách je to okrem obmedzených kapacít zrejme i menší záujem o tému samotnú.

2.2. Rozšírenosť antisemitických postojov na Slovensku v komparatívnej perspektíve

Antisemitizmus ako každý sociálny jav možno skúmať kvalitatívnymi i kvantitatívnymi metódami, pričom na Slovensku bol výskumníkmi používaný najmä prístup kvantitatívny. Kvalitatívny prístup sa môže zdať ako prínosnejší¹² – niektoré sociálne javy sa kvantitatívnym dotazníkovým postupom skúmajú iba veľmi problematcky. Meranie antisemitizmu medzi takéto sociálne javy patrí, lebo antisemitizmus je viac než len súčet etnických a rasových predsudkov, a tak musí byť skúmaný komplexne. Pri všetkých výhodách možnosti pochopenia pohnútok, ktoré respondentov vedú k antisemitickým postojom, však kvalitatívne metódy neodpovedajú na mieru rozšírenosti antisemitizmu. A tak aj keď možno mať oprávnené istú skepsu ohľadne kvantitatívnych metód, nemožno na tento prístup rezignovať. Pre komparatívnu analýzu možno použiť napríklad nasledujúce medzinárodné porovnanie krajín strednej Európy:

Tabuľka č. 1: **Miera súhlasu s výrokom** (súčet odpovedí rozhodne súhlasím a skôr súhlasím,%).

	Maďarsko (n = 1000)	Česká republika (n = 1000)	Slovensko (n = 1000)	Poľsko (n = 1000)	Rakúsko (n = 1770)
Židia sú v súčasnosti príliš vplyvní v našej krajine	39	13	26	37	33
Odstránenie Židov z našej krajiny malo aj pozitívne stránky	16	11	15	34	17
Židia riadia chod vecí na tomto svete	40	30	51	43	49
Prístup Židov k vplyvným postom by mal byť kontrolovaný	19	12	21	31	28

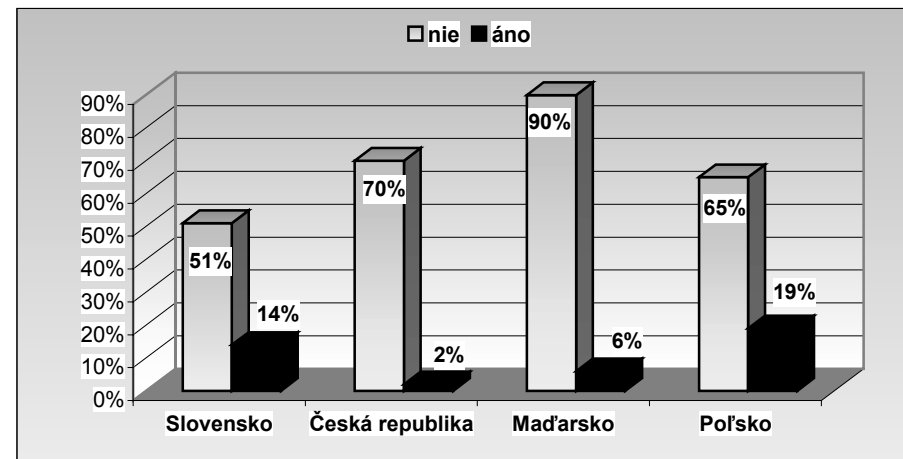
Zdroj: H. Weiss & Ch. Reinprecht, 1998.

Tabuľka poukazuje na to, že päť stredoeurópskych krajín malo nielen rozdielnu minulosť v otázke rozšírenosti antisemitických postojov, no v mnohom sa líšia dodnes. S veľkou dávkou zjednodušenia možno povedať, že najvyššiu mieru antisemitizmu vykazuje Poľsko a najnižšiu Česká republika, pričom mieru antisemitizmu v Rakúsku možno považovať za pomerne vysokú vzhľadom na možnosť celospoločenskej diskusie o minulosti po roku 1945 a otvorenosti krajiny v porovnaní s ostatnými stredoeurópskymi krajinami. V hodnotení vplyvu Židov na dianie v krajine vytvárajú Poľsko, Maďarsko a Rakúsko jednu skupinu a Česká a Slovenská republika skupinu s nižším hodnotením vplyvu Židov na chod kra-

¹² Skúsenosti z hĺbkových rozhovorov poukazujú na sociálno-psychologický fenomén, že niektorí antisemiti majú potrebu sa zo svojho antisemitizmu vyzvrátať.

jiny. Komparatívny výskum vykonaný v roku 1991 (podľa Bergmann, W., 1997) v krajinách V4 priniesol zaujímavé výsledky – kým 70% respondentov v Českej republike a až 90% v Maďarsku sa nedomnieva, že Židia sami vyvolávajú nepriateľstvo, nesúhlas v Poľsku a na Slovensku je nižší (65%, resp. 51%) a naznačuje pretrvávanie tradičných predsudkov voči Židom.

Graf č. 1: **Myslíte si, že Židia sami vyvolávajú nepriateľstvo?** (%)

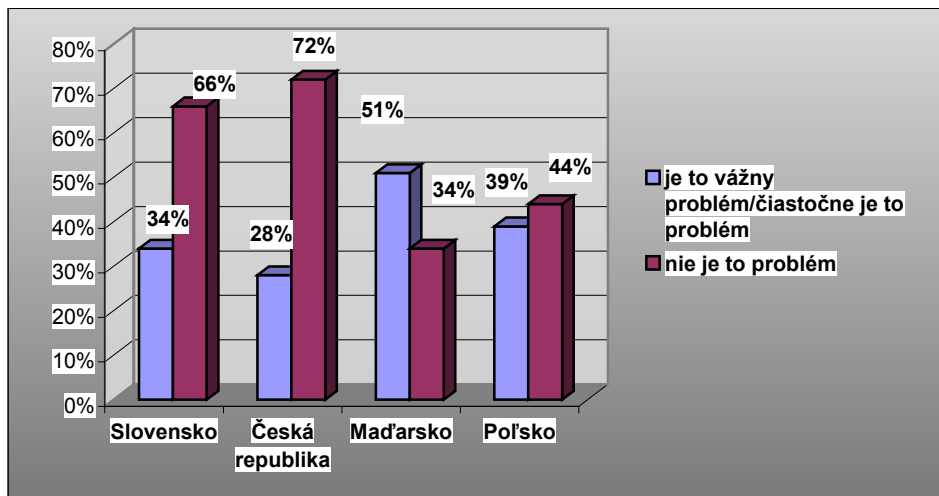

Zdroj: Bergmann, W. (1997): Attitudes toward Jews in Poland, 1991; (n = 1200), Hungary (n = 1201), Czechoslovakia (n = 1132).

Vzhľadom na tieto výsledky je pozoruhodným presvedčenie slovenských respondentov, že antisemitizmus nie je vážnym problémom pre krajinu. (Január 1991, podľa Bergmann, W., 1997) Tento názor podobne ako v Českej republike výrazne prevyšuje názor opačný, no v prípade Českej republiky sa názor mnohých respondentov môže opierať o preukázateľne nižšiu mieru rozšírenia antisemitických postojov v krajine. V Maďarsku a Poľsku bolo síce ešte menej respondentov, pre ktorých antisemitizmus nebol vážnym problémom, no zároveň v oboch krajinách bolo viac respondentov, pre ktorých antisemitizmus vážnym problémom bol. V prípade Slovenska tieto údaje poukazujú na to, čo charakterizuje hlavný problém spojený s antisemitizmom na Slovensku po roku 1989 – nie miera rozšírenosti antisemitických postojov je pre krajinu problémom, no predovšetkým nízka miera anti-antisemitizmu.

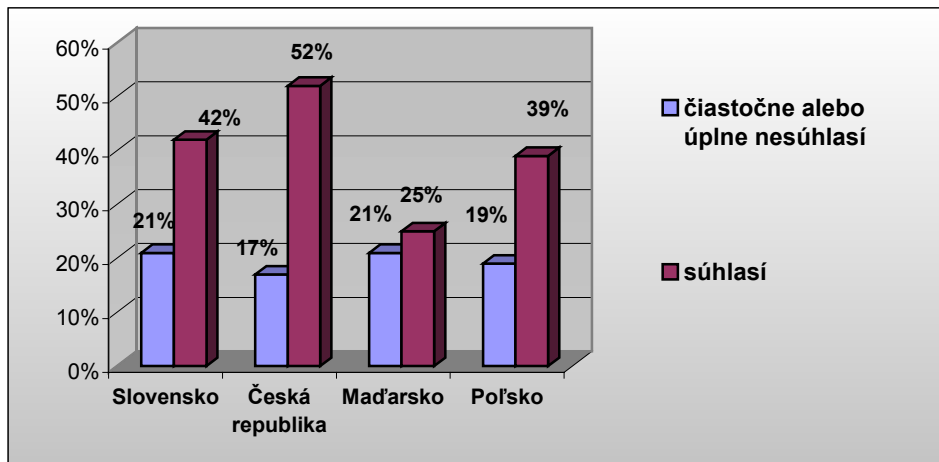
Komparatívna analýza krajín vzhľadom na mieru rozšírenosti antisemitických postojov z roku 1991 (Bergmann, W., 1997) nepriamo upozorňuje aj na jeden z ideových zdrojov súčasného antisemitizmu v krajinách V4. Tou je rozdielna miera indoktrinácie populácie v časech reálneho socializmu anti-sionizmom.

Graf č. 2: Je antisemitizmus podľa vás vážny problém? (%)

Zdroj: Bergmann, W. (1997): Attitudes toward Jews in Poland, 1991; (n = 1200), Hungary (n = 1201), Czechoslovakia (n = 1132).

Graf č. 3: Súhlasíte s tými, ktorí označujú sionizmus za rasizmus? (%)

Zdroj: Bergmann, W. (1997): Attitudes toward Jews in Poland, 1991; (n = 1.200), Hungary (n = 1201), Czechoslovakia (n = 1132).

Graf č. 3 zároveň poukazuje na to, ako médiá a štátna propaganda konštruovali pred rokom 1989 realitu – neboli schopné utvárať referenčný rámec (individuálnu kognitívnu štruktúru), ale boli schopné pôsobiť na to, aby rôzni jedinci prijímali

rovnakú definíciu situácie. Režim reálneho socializmu zosilňoval sklony považovať informácie za realitu a ovplyvňoval to, o čom ľudia premýšľali a vytváral sociálnu realitu. (McLeod, J. F. – Chaffee, S. H., 1972) Graf č. 3 poukazuje na to, že práve v krajinách bývalého Československa bolo presvedčenie o súlade sionizmu a rasizmu pomerne vysoké, i keď nameraná miera antisemitizmu bola v Českej a Slovenskej republike rozdielna.

Graf č. 3 indikuje, kde je treba hľadať korene fenoménu, ktorý charakterizuje slovenský antisemitizmus v súčasnosti a tým sú najmä konšpiračné posolstvá – v procese indoktrinácie za komunistického režimu, ktorý v prípade Slovenska iba nadviazal na predvojnové vzory a agresívny, genocídny antisemitizmus vojnového slovenského štátu.

2.3. Bogardusova škála sociálneho dištancu – kritická reflexia možností a limitov

Bogardusovu škálu sociálneho dištancu používa po roku 1989 väčšina slovenských sociológov ako výskumný nástroj na zistenie sociálnych vzdialeností medzi skupinami obyvateľstva. Táto škála zisťuje sociálnu vzdialenosť jedinca voči nejakej skupine na základe prijatia príslušníka nejakej inej skupiny do svojej blízkosti. Škála pravidelne vyvoláva diskusie medzi neodborníkmi, ktorí poukazujú na jej tendenčnosť a nemožnosť robiť z jej výsledkov závery o miere rozšírenia antisemitizmu, xenofóbie či rasizmu v slovenskej spoločnosti. Treba konštatovať, že v mnohom majú títo kritici pravdu. (Vašečka, M., 2002)

Bogardusova škála sociálneho dištancu neumožňuje zachytiť mieru intolerancie každého z respondentov výskumu. Po nevyhnutnej generalizácii o skúmanom súbore prichádza často k vypreparovaniu extrémnych postojov majority k menšine zo širšieho kontextu. Zároveň platí, že Bogardusova škála zovšeobecňuje postoje respondentov. (Ryšavý, D., 2003) Mnohí respondenti majú problémy odpovedať na otázku „susedstva“ so Židom, pretože nerozlišujú medzi ľuďmi a je veľmi sporné, či práve týmto spôsobom sa dá merať miera existencie predsudkov a stereotypov v populácii. V prípade výskumu sociálneho dištancu voči Židom je však otázne, čo vlastne respondenti hodnotia pri odpovedi na varianty škály – na Slovensku žije iba niekoľko tisíc Židov a tí sú plne integrovaní do spoločnosti. V krajine bez Židov tak respondenti hodnotia skonštruovaný obraz Žida, čo je problém Bogardusovej škály vo všeobecnosti, no v prípade „neviditeľnej“ menšiny je tento metodologický nástroj nielen nevhodný, ale svojimi výsledkami priamo sekundárne vytvárajúci obraz Žida v spoločnosti¹³.

¹³ Prečo je škála skonštruovaná Emorym Bogardusom v roku 1925 používaná dodnes aj napriek tomu, že voči nej bolo vznesených toľko pripomienok? Emory Bogardus skonštruoval škálu sociálneho dištancu v rámci projektu Pacific Coast Race Relations Survey, organizovanom R. Parkom. Vo výskume skúmal postoje učiteľov a podnikateľov k príslušníkom 39 etnických

Bogardusovu škálu sociálneho dištancu nie je podľa skúseností autora vhodné používať ani pri analýze sociálnej vzdialenosti k Rómom. V prípade rómskej menšiny však väčšina respondentov má s nimi konkrétne skúsenosti, pričom negatívne prevažujú. U Židov je to však presne naopak – väčšina ľudí na Slovensku už nemá konkrétne skúsenosti so Židmi, ich postoje sa sociálne štruktúrujú v procese sociálnych výmen. Nedostatok skúsenosti so Židmi u mnohých obyvateľov Slovenska je v skutočnosti väčší problém než akákoľvek iná dimenzia vzťahu k Židom. Richard Levy (1990) píše, že asimilácia Židov, ich rozplynutie vytvorili nový rasizmus. Tento nový rasizmus je vyvolávaný práve nedostatkom kontaktu, dáva priestor pre tvorbu konšpiračných teórií a to za pomoci „diabolskej kauzality“.

Problémom, s ktorým sa výskumníci pri aplikácii Bogardusovej škály sociálneho dištancu príliš nezaobierajú, je aj to, že v modernej spoločnosti 21. storočia systematicky pribúda „farboslepých“ ľudí, teda tých, ktorí sa k otázke prijateľnosti inej rasy vo svojom okolí ani nevedia a nechcú postaviť. Sociológovia by pri výskume etnických vzťahov a postojov k „iným“ mali podľa autora postupne upúšťať od používania Bogardusovej škály sociálneho dištancu, prípadne ju používať skôr ako možnú otázku kontrolnú. Oveľa väčší priestor by mali dostať batérie otázok testujúcich hodnotové orientácie a tzv. projekčné otázky, v ktorých má respondent posúdiť konkrétnu životnú situáciu a prikloniť sa k nejakému riešeniu. (Vašečka, M., 2002)

V prípade Slovenska je situácia o to paradoxnejšia, že pri takej vysokej miere používateľnosti Bogardusovej škály neboli plne využité niektoré výhody, ktoré táto škála ponúka. Takou výhodou je napríklad možnosť jej modifikácie podľa miestnych pomerov, prípadne rozšírenie extrémov škály. Na testovanie miery rasizmu sa napríklad osvedčil extrém: „Boli by ste proti tomu prijať počas transfúzie krvi od (Žida, Róma, černocho atď.)?“ (Vašečka, M., 2004)

Od rutinného používania Bogardusovej škály bez zväzovania miestnych a tematických špecifik odrádzajú už roky mnohí metodológovia, no bez výraznejšieho vplyvu na zmenu metodológie výskumných agentúr. Preto väčšinou, keď niekto na Slovensku hľadá dáta dokumentujúce mieru antisemitizmu, nachádza práve

a rasových skupín, pričom základnú podobu jeho škály tvorilo sedem položiek, kde rozdiely medzi extrémami boli rozložené, pokiaľ možno, čo najrovnomejšie. (Kleg, M. – Yamamoto, K., 1998) Problém je však ukrytý práve v kontexte, v ktorom bola škála skonštruovaná – v kontexte USA je ešte stále relevantným výskumným nástrojom, a to práve vzhľadom na charakteristiku americkej populácie. Americká spoločnosť, tradične prísne stratifikovaná, bola v prvej polovici 20. storočia spoločnosťou prísne segregovanou na neinštitucionalizovanej aj inštitucionalizovanej úrovni. Status človeka bol významne prepojený s jeho etnicitou, a tak vznikali (čo sa americkej spoločnosti nepodarilo plne vyriešiť dodnes) etnicky a statusovo homogénne sídelné útvary, pričom príslušníci majority prichádzali iba veľmi málo do styku s inými etnikami. V takejto situácii má Bogardusova škála opodstatnenie – jednoducho zisťuje mieru naakumulovaných predsudkov a stereotypov v skúmanom súbore a umožňuje zovšeobecnenia. (Vašečka, M., 2002) O čom však vypovedá testovanie „prijateľnosti susedstva“ so Židmi, s ktorými prevažná väčšina ľudí nemá priame skúsenosti? Je otázne, či by Emory Bogardus svoju škálu v podmienkach Slovenska na testovanie sociálnej vzdialenosti voči Židom vôbec použil.

výsledky rôznych agentúr, ktoré použili Bogardusovu škálu sociálneho dištancu. (Tabuľka č. 2)

Tabuľka č. 2: Podiel respondentov, ktorým by prekážali Židia v susedstve; vybrané výskumy (v%)

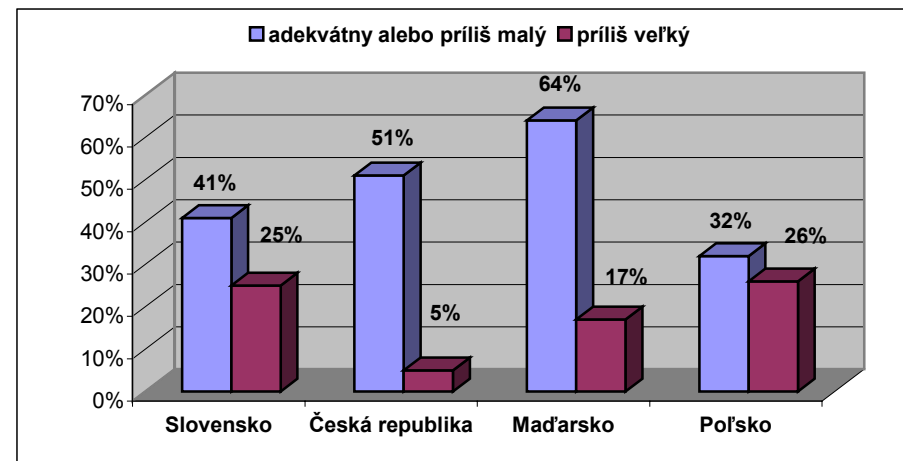
	CSA 5/ 1991	CSA 1/ 1992	Focus 5/ 1994	Focus 12/ 1995	IVO 10/ 1997	Markant 11/ 2001
Odpovede%	21	33	20	17	20	20

2.4. Antisemitizmus a proces transformácie

Pri posudzovaní postavenia Židov v spoločnosti figuruje vo vedomí obyvateľov Slovenska už tradične otázka neprimeraného podielu na hospodárskej a politickej moci. Nasvedčujú tomu aj značne rozšírené obavy z priveľkého vplyvu Židov na ekonomický a politický život - vo výskume Centra pre sociálnu analýzu z januára 1992 spomedzi občanov SR ich pociťoval trojnásobne vyšší podiel (53%) než spomedzi občanov ČR (16%).

Pri širšom porovnaní však zistíme, že napriek životu v spoločnom štáte výskumy zisťovali v roku 1992 veľké rozdiely. Pri porovnávaní s ostatnými stredo-európskymi krajinami sa Slovensko vo výskume z januára 1991 v posudzovaní vplyvu Židov v spoločnosti ako vysokého významne viac blížilo Poľsku (26%) a Maďarsku (17%) než Českej republike (5%).

Graf č. 4: Ako hodnotíte vplyv Židov v spoločnosti? (%)

Zdroj: Bergmann, W. (1997): Attitudes toward Jews in Poland, 1991; (n = 1200), Hungary (n = 1201), Czechoslovakia (n = 1132).

Vo výskume FOCUS-u zo septembra 1999 (Knowledge..., 1999) sa ukázalo, že respondentov hodnotiacich vplyv Židov na veci verejné ako vysoký je menej ako v roku 1991 (15%), no skupina, ktorá sa nevedela, resp. nechcela k otázke vysloviť, bola stále pomerne veľká (27%). Je možné vysloviť hypotézu, že v priebehu transformačného procesu si niektorí ľudia s antisemitskými postojmi uvedomili neprijateľnosť svojich postojov v modernej spoločnosti a majú tendenciu na takéto otázky neodpovedať¹⁴.

Na základe výskumov, ktoré na Slovensku po roku 1989 zisťovali mieru rozšírenosti antisemitských postojov, je možné zostaviť sociálno-demografický i hodnotový profil respondenta, u ktorého sa antisemitské postoje vyskytujú nadpriemerne často. Voči Židom majú vo vyššej miere predsudky, averziu a sociálny dištanc najstarší a manuálni pracovníci, ľudia s nižším vzdelaním, pochádzajúci z menej vzdelaných rodín, obyvatelia menších sídel, veriaci ľudia a spomedzi nich najmä rímski katolíci, viac osoby slovenskej národnosti ako maďarskej. Antisemitské predsudky sú najmenej rozšírené v Bratislave a v Západoslovenskom kraji a najvyššie na strednom Slovensku. Voči obavám z praveľkého vplyvu Židov na ekonomický a politický život sú odolnejší študenti, a to najmä v kontraste k dôchodcom.

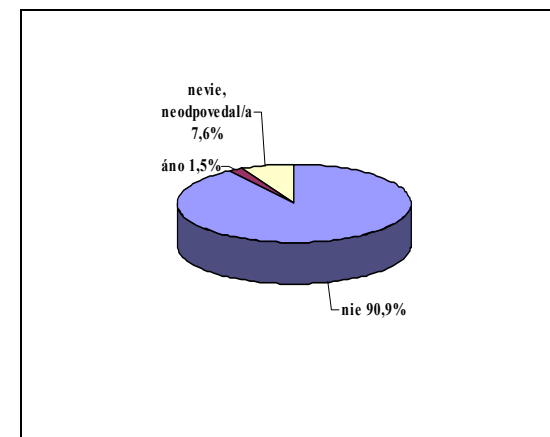
2.5. Reflexia slovenskej minulosti a holokaustu

Na Slovensku aj vzhľadom na tzv. „biele miesta na mentálnej mape Slovenska“ (Lipták, L., 2000) majú sociológovia tendenciu pri skúmaní antisemitizmu zisťovať názory verejnosti na historické udalosti moderných slovenských dejín, resp. priamo sa zameriavať na hodnotenie slovenského vojnového štátu. Výskum Inštitútu pre verejné otázky zo septembra 2001 napríklad ponúkol respondentom na posúdenie sadu 18 historických udalostí z dejín Slovenska 20. storočia, z ktorých mali vybrať tri, ktoré považujú za najpozitívnejšie a najnegatívnejšie. Medzi najnegatívnejšími najvyššie skóre (49,7%) získali práve „transporty Židov zo Slovenska do koncentračných táborov“, ktoré respondenti vybrali častejšie ako „obsadenie Československa vojskami Varšavskej zmluvy v auguste 1968“. Naopak, 1,1% respondentov uviedlo transporty ako najpozitívnejšiu udalosť dejín Slovenska 20. storočia. Testovanie antisemitizmu aj cez vnímanie holokaustu sa realizovalo opakovane, pričom najprepracovanejší bol výskum Focusu zo septembra 1999 (Knowledge..., 1999). Tento výskum podrobne meral, či tragickú skúsenosť Židov považujú respondenti za memento pre celú spoločnosť a treba povedať, že výsledky boli pomerne povzbudivé. Výskum tiež skúmal mieru

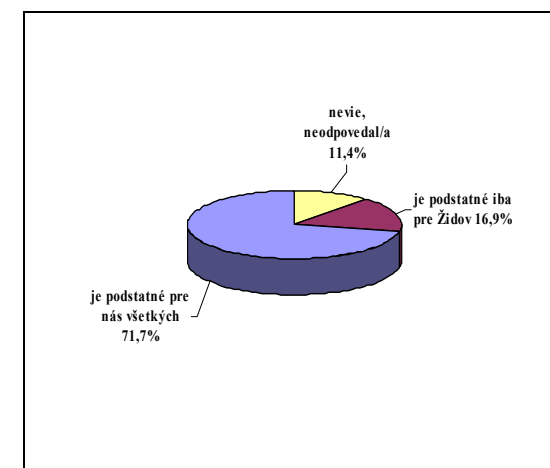
¹⁴ Túto hypotézu by bolo vhodné testovať aj v slovenských podmienkach, nakoľko tak by bolo možné empiricky poukázať podobne ako v Poľsku (Krzemiński, J., 1996), Maďarsku (Kovács, A., 1999) či v Nemecku (Bergmann, W., 1997) na rast skupiny tzv. konformistov a vyvrátiť tak podobne ako v uvedených krajinách tézu o poklese miery antisemitizmu.

indoktrinácie tzv. „osvietimskou lžou“. Na otázku, či si respondenti myslia, že sa masové vyvražďovanie Židov nikdy nestalo, iba 1,5% respondentov odpovedalo kladne, kým 91% respondentov „osvietimskú lož“ odmietlo. Aj takýto výsledok ukazuje, že antisemitizmus vo svojej extrémnej, agresívnej forme nie je na Slovensku rozšírený viac ako v iných porovnateľných krajinách.

Graf č. 5: **Zdá sa vám možné, že sa masové vyvražďovanie Židov nacistami nikdy nestalo? (%)**

Graf č. 6: **Myslíte si, že pripomínanie masového vyvražďovania Židov nacistami je podstatné iba pre Židov, alebo pre všetkých? (%)**

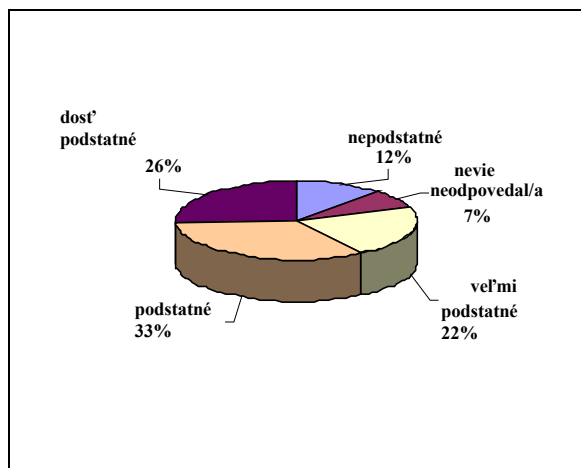
Zdroj: FOCUS, september 1999. n = 1057.

Na otázku „Myslíte si, že pripomínanie masového vyvražďovania Židov nacistami je podstatné iba pre Židov, alebo pre nás všetkých?“ odpovedalo 16,9%, že je podstatné iba pre Židov, kým 71,7% odpovedalo, že je podstatné pre všetkých ľudí. To umožňuje stanoviť hypotézu, že iba menšia časť spoločnosti považuje holokaust za záležitosť Židov a naopak väčšina v ňom vidí memento modernej doby a jej dehumanizačných dôsledkov.

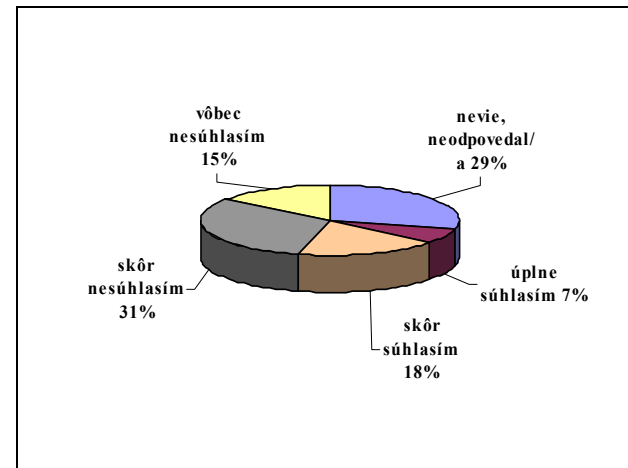
V podobnom duchu sa výskum FOCUS-u (september 1999) dotkol aj otázky názorov respondentov na potrebu informovania občanov na Slovensku o holokauste, kde za nepodstatné to považuje iba 12%. Podobne ako v predchádzajúcom prípade by bolo potrebné analyzovať, prečo 33% respondentov odpovedalo, že to považujú za podstatné a 26% za dost' podstatné. Ďalším spracovaním dát by bolo možné odhaliť ukryvané antisemitské postoje, ktoré respondenti nechceli otvorene prezentovať. Citovaný výskum však túto možnosť nevyužil¹⁵, a tak zrejme najväčšiu výpovednú hodnotu o skrytých predsudkoch a latentnom antisemitizme ponúkajú odpovede na otázku, či Židia využívajú pripomínanie holokaustu vo svoj prospech (graf č.8). Úplne alebo čiastočne nesúhlasí až 46% respondentov, kým úplne alebo čiastočne súhlasí 25% respondentov. Medzi 29% respondentov, ktorí nevedeli odpovedať, sú zrejme aj tí, ktorí sa k téme vysloviť nechceli.

Graf č. 7: Do akej miery je podstatné, aby všetci občania Slovenska boli informovaní o masovom vyvražďovaní Židov nacistami počas II. svetovej vojny? (%)

¹⁵ Podobný výskum sa analyzoval podľa zadania Amerického židovského výboru vo viacerých krajinách, a tak takýto štandardizovaný dotazník zrejme neponúkal výskumníkom možnosti analyzovať širšie súvislosti. Práve limity sociálnovedného výskumu komerčných agentúr by tak mali byť výzvou pre akademické pracoviská.

Graf č. 8: Židia využívajú pripomínanie masového vyvražďovania Židov nacistami pre vlastný prospech. (%)

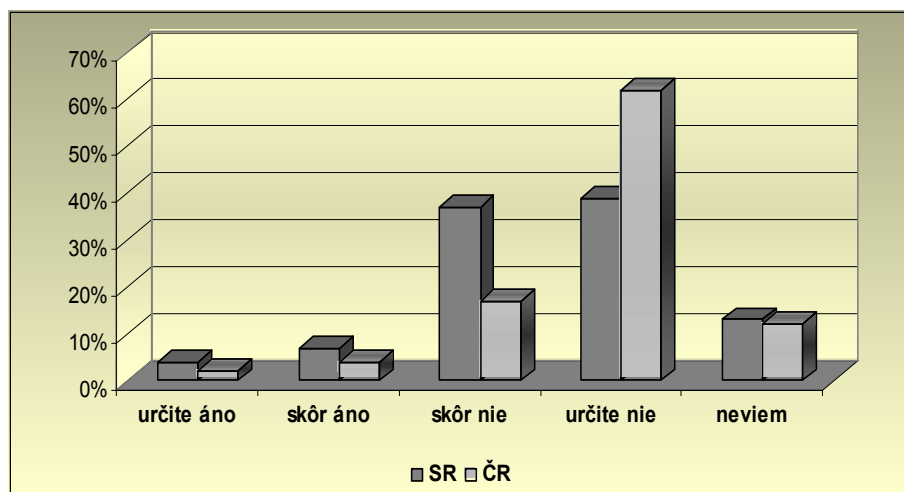

Zdroj: FOCUS, september 1999. n = 1057.

Hypotéza, že mnohí respondenti ukryvajú svoj názor, sa opiera aj o zistenia výskumu Centra pre sociálnu analýzu z januára 1992, ktoré poukazujú na nedostatočné poznanie charakteru a režimu slovenského štátu u slovenských respondentov. Pri otázkach na osud slovenských Židov za druhej svetovej vojny si 63% uvedomuje, že boli väčšmi postihnutí ako ostatní obyvatelia, no až 18% respondentov tento názor odmietlo, resp. 19% o nej nemalo vedomosti. Analýza na úrovni druhostupňového triedenia ukázala, že tragický osud Židov majú sklon bagatelizovať alebo nepoznať skôr ľudia s nižším vzdelaním, ale najmä ľudia s výraznými nacionalistickými sklonmi.

Na to, že slovenská populácia bola po zmene politického systému v roku 1989 menej vysporiadaná s osudom Židov za druhej svetovej vojny ako populácia česká, poukazuje aj výsledok výskumu agentúry AISA z januára 1991. Pri odpovedi na otázku, či by respondenti súhlasili s tým, že Židia si svoj osud zavinili v rokoch 1938-45 sami, sa ukázal veľký rozdiel medzi českými a slovenskými respondentmi. Kým českí respondenti takéto tvrdenie odmietli vo svojej väčšine zásadne, odmietnutie tohto výroku na strane slovenských respondentov bolo opatrné. Tieto výsledky môžu svedčiť o celkovo vyššom povedomí o druhej svetovej vojne v Českej republike, no môžu tiež byť indikátorom latentného antisemitizmu na Slovensku.

Graf č. 9: Do akej miery súhlasíte s nasledujúcim výrokom? „Židia si v rokoch 1938 - 1945 svoj osud zavinili sami.“ (%)

Zdroj: AISA Praha, 1991.

3. KRITICKÁ ANALÝZA DOTERAJŠIEHO VÝSKUMU ANTISEMITIZMU

3.1. Výskum predsudkov a stereotypov

Výskum antisemitizmu na Slovensku sa systematickejšie nezameriava na analýzu predsudkov a stereotypov. Neuplatňujú sa ani metódy priamo testujúce stereotypy, ktoré majú respondenti o určitej skupine. Celkovo možno konštatovať, že výskumníci na Slovensku rezignovali väčšinou práve na skúmanie príčinnosti, akoby v duchu tézy Hinton (2000) Lippmanov koncept stereotypov chápali ako príliš zjednodušený a neracionálny. (Hinton, P. R., 2000)

Pôvodne boli stereotypy identifikované najmä procedúrou *adjective-checklist*, predstavenou Katzom a Bralym v roku 1933. Účastníkom bol daný zoznam sociálnych skupín nasledovaný zoznamom adjektív, vyjadrujúcich charakteristické črty. Bol im daný pokyn, aby vybrali a zoradili tie adjektíva, ktoré vidia ako najtypickejšie pre určitú sociálnu skupinu. Neskôr bola táto metóda checklistu kritizovaná niekoľkými autormi (Hinton, P. R., 2000), ktorí namietali, že nie iba tie „typické“, ale všetky charakteristiky vlastné skupine určujú obsah stereotypu. Brigham obhajoval metódu *percentuálneho odhadu*, v ktorej účastníci odhadovali percento ľudí z určitej skupiny, ktorí preukazujú určité charakteristické črty. Dnes je metóda percentuálneho

odhadu jedna z najčastejšie používaných metód k stanoveniu obsahu stereotypov a výskumníci väčšinou súhlasia s viac neutrálnou definíciou stereotypov a charakteristík, ktoré členov sociálnej skupiny opisujú, alebo sú im prisudzované, resp. sú s nimi spojované. (Hinton, P. R., 2000) Viacerí autori skúmajúci predsudky voči Židom v krajinách V4 používajú práve kombináciu týchto metód. (Krzemiński, I., 1996; Kovács, A., 1999) Na Slovensku sa táto metóda využila pri výskume predsudkov voči Rómom (GfK, máj 1995; IVO, marec 2000), ale pri výskume postojov k Židom zatiaľ nie.

Stereotypy je možné uspokojivo skúmať v kvantitatívnom výskume, výskumník však musí vhodne kombinovať uzavreté otázky s otvorenými. (Krzemiński, I., 1996) Centrum Badania Opinii Społecznej v Poľsku napríklad pri skúmaní stereotypov voči Židom položilo respondentom jednoduchú otázku: „*Co vám prvé napadne, keď počujete slovné spojenie 'židovský národ'?*“. Výsledky boli iné ako odpovede na uzavreté otázky skonštruované výskumníkmi:

Tabuľka č. 3: Hierarchia odpovedí respondentov v Poľsku na nekategorizovanú otvorenú otázku: „*Keď počujete slovné spojenie „židovský národ“, čo vám napadne prvé?*“ (súčet odpovedí je nad 100%, pretože niektoré odpovede mohli byť zarátané do viacerých kategórií)

Hierarchia odpovedí respondentov	
2. svetová vojna, holocaust	21%
Taký istý národ ako my, nerozlišujem ľudí	16%
Neutrálne vyjadrenia spojené s prácou (najmä obchodom)	11%
Negatívne vyjadrenia spojené s prácou (prefikanci, nepoctiví)	9%
Tradícia (biblia, judaizmus, Kristus)	7%
Izrael – židovský štát	6%
Zasahovanie do života Poľska, krivda Poliakom	5%
Pozitívne vyjadrenia spojené s prácou (šikovnosť, pracovitosť)	4%
Pozitívne vlastnosti nespojené s prácou (múdrosť, religiozita)	3%
Negatívne vlastnosti nespojené s prácou	3%
Vonkajšková výnimočnosť (oblečenia, zvykov)	2%
Zabitie Krista	2%
Antisemitizmus, netolerancia	1%
Cudzí, neoblíbený národ	1%
Vyvolený národ (neutrálne vyjadrenia)	1%
Iné	7%
Neviem	17%

Zdroj: Centrum Badania Opinii Społecznej, 1997. n = 1091.

Okrem výpovednej hodnoty v prvostupňovom triedení bolo pre poľských výskumníkov zaujímavé porovnať pomer neutrálnych, pozitívnych a negatívnych vyjadrení. Výsledok mal veľkú výpovednú hodnotu – kým neutrálnych vyjadrení o Židoch bolo 34%, vyjadrení zvyrazňujúcich neexistenciu stereotypov 16%,

vyjadrení negatívnych 17% a vyjadrení pozitívnych 6% (iných 5% a nevedelo odpovedať 22%).

Tabuľka č. 3 poukazuje na mieru rozšírenosti predsudkov a stereotypov ohľadne Židov. Paradoxne táto jednoduchá, tradičná metóda zisťovania predsudkov by aj v slovenských podmienkach priniesla relevantnejšie výsledky o miere antisemitizmu, než je to pri použití Bogardusovej škály sociálneho dištancu, ktorá úplne dominuje v prístupoch slovenskej sociológie. Jednou z mála pozitívnych výnimiek bol už uvedený výskum CSA z januára 1992, ktorý analyzoval sociálne zázemie antisemitov a hodnotové zakotvenie antisemitských predsudkov. Výskum v prehľadnej forme potvrdil všetky teórie vzniku a pretrvávania predsudkov voči iným (frustračno-agresívnu teóriu, teóriu autoritárskej osobnosti, teóriu anómie, teóriu etnocentrizmu, socializačnú teóriu i teóriu konfliktualistickú). No ak by sme porovnali tento na slovenské podmienky pri testovaní rozšírenosti antisemitizmu kvalitný výskum s výskumami v zahraničí, zistili by sme, že mnohé overené metódy neboli na Slovensku nikdy použité – ako príklad možno uviesť známy Selznikov a Steinbergov index, ktorý pokrýva antisemitizmus ako komplexný fenomén pozostávajúci zo stereotypov, emócií a behaviorálnych orientácií. (Bergmann, W. – Erb, R., 1997, s. 337)

Spomínaný najväčší problém pri výskume antisemitizmu kvantitatívnymi dotazníkovými metódami – neochota respondentov odpovedať pravdivo na otázky – je takisto riešiteľný. Respondenti sa práve v prípade, že sú nositeľmi antisemitských postojov a predsudkov, snažia ukryť svoj skutočný názor, uvedomujúc si jeho neprijateľnosť v modernej demokratickej spoločnosti. Neúprimnosť v hodnotení Židov, resp. vzťah vybudovaný na predsudkoch možno odhaliť kontrolnými otázkami, prípadne otázkami na hodnotové orientácie. Ako príklad môžu slúžiť výskumné otázky testujúce mieru filosemitizmu u respondentov. V kombinácii s inými otázkami či za použitia faktorovej analýzy je potom možné odkryť postoje respondentov, ktoré sú vytvorené na základe nejakých predsudkov. Na tieto skutočnosti však výskumníci na Slovensku zatiaľ príliš nezareagovali, kombinácie otázok testujúcich antisemitizmus, filosemitizmus a výnimočnosť Židov sa zatiaľ neobjavili. Poľskí sociológovia Krzemiński a Szwalbe práve týmto spôsobom odhalili medzi respondentmi v druhej polovici 90. rokov skrytých antisemitov, ktorí sa snažili ukrývať svoje predsudky voči Židom. (Krzemiński, I., 1996, s. 265) Staszek Szwalbe precízne analyzoval tzv. únikové odpovede a s využitím faktorovej analýzy sa mu podarilo dokázať, že časť z nich sú iba neúprimné odpovede antisemitov. (s. 273)

Nemecký sociológ Bergmann (Bergmann, W. – Erb, R., 1997, s. 100) koncom 80. rokov skúmal vo výskume aj otázku, koľko ľudí sa osobne a pravidelne stretáva so Židmi vo svojom okolí. Výsledky boli v krajine, kde žije približne 70 000 Židov, prekvapivé – 12% respondentov odpovedalo pozitívne. To by

znamenal, že každý z nemeckých Židov by sa stretával pravidelne a osobne so 180 Nemcami. Vylúčiť sa to nedá, ale výskumníci pri ďalšom analyzovaní dát iba potvrdili zistenia psychologických štúdií, že mnohí antisemiti majú tendenciu identifikovať vo svojom okolí mnohých ľudí ako Židov bez ohľadu na to, či to je pravda, alebo nie. Werner Bergmann tak empiricky zdokumentoval proces „konštruovania“ „Žida“, teda niekoho, kto Židom objektívne nie je, no pokiaľ je za neho považovaný, táto percepcia sa v procese sociálneho konštruovania stáva realitou. Podobná metodológia na Slovensku zatiaľ použitá nebola. (Vašečka, M., 2004)

3.2. Antisemitizmus a nacionalizmus

Pri skúmaní antisemitizmu sa nemeckí sociológovia v minulosti (Zinnecker, 1985; in Bergmann, W. – Erb, R., 1997, s. 201) pustili aj do testovania vzťahu antisemitizmu, xenofóbie a nacionalizmu. Pri korelovaní indexov antisemitizmu, nacionalizmu a xenofóbie zistili, že korelácia antisemitizmu a xenofóbie je veľmi vysoká, kým nacionalizmus bližšie koreluje s antisemitizmom než s xenofóbiou. Inými slovami overili, že ľudia s antisemitskými postojmi sú skoro vždy xenofóbni, no nacionalisti sú skôr antisemiti než xenofóbni.

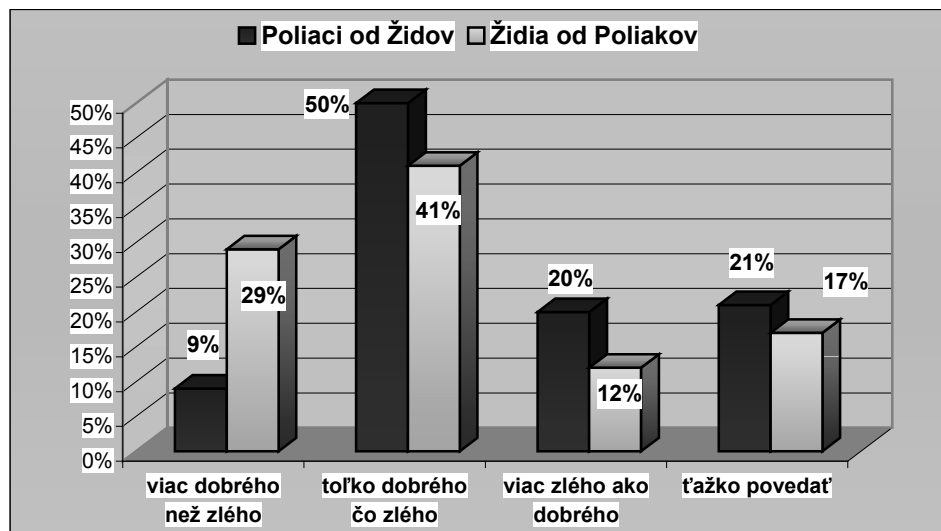
Snaha o permanentnú falzifikáciu zistení viedla nemeckých autorov už v 50. rokoch aj k formulácii zaujímavej otázky, ktorou chceli overiť, či skutočne pri testovaní vzťahu k Židom rozumejú všetci respondenti to isté. (Výskum EMNID, 1954; in Bergmann, W. – Erb, R., 1997, s. 127) Výsledok bol pre nich do istej miery prekvapivý – rozdiely vo vzťahoch k Izraelcom, nemeckým Židom, Židom a sionistom boli veľmi odlišné. Kým Izraelci boli odmietaní 17% respondentov, nemeckí Židia iba 11%, Židia celkovo 20% a sionisti 41% respondentov.

Zásadným odporúčaním k výskumu antisemitizmu na Slovensku je potreba pri príprave metodológie dávať oveľa väčší priestor batériám otázok testujúcich hodnotové orientácie a predovšetkým používať tzv. projekčné otázky, v ktorých má respondent posúdiť konkrétnu životnú situáciu a prikloniť sa k nejakému riešeniu. (Vašečka, M., 2004a) Takéto pokusy už boli zaznamenané (FOCUS, september 1999), no rozhodne by mali byť používané práve na úkor Bogardusovej šály sociálneho dištancu. V Nemecku testovali projekčnými otázkami napríklad názor nemeckých respondentov na to, komu by podľa nich držali nemeckí Židia palce v prípade futbalového zápasu Nemecko – Izrael. Názory respondentov s antisemitskými postojmi a ostatných respondentov sa výrazne líšili. (Katz, J., 1982; in Bergmann, W. – Erb, R., 1997, s. 130)

Poľská sociológia je vo výskume fenoménu antisemitizmu nepomerne ďalej ako sociológia slovenská a používa mnohé doplnkové metódy slúžiace k doplneniu obrazu o antisemitizme v Poľsku. Centrum badania opinii spoločnej uskutoč-

nilo (Žydzi i Polaci..., 1997) výskum autostereotypov a heterostereotypov poľského spoločenstva vo vzťahu k Židom a overilo existenciu mnohých stereotypov Poliakov o sebe samom a o vzájomnom spolužití v minulosti, ktoré sú generátormi antisemitizmu. CBOS predložilo respondentom na posúdenie otázku, ktorý národ sa čoho dočkal v histórii od druhého. Výskum potvrdil pozitívne autostereotypy poľských respondentov o sebe, pomerne malú schopnosť empatie s druhou stranou a najmä výrazný pocit poľských respondentov, že obeťami sú v skutočnosti oni.

Graf č. 10: Čoho sa podľa vás dočkali v histórii Poliaci od Židov a Židia od Poliakov? (%)

Zdroj: Centrum Badania Opinii Społecznej, január 1997. n = 1091.

Pri snahe nachádzať hlbšie súvislosti medzi nacionalizmom a antisemitizmom sa vďaka hlbšej analýze podarilo sociológovi Vladimírovi Krivému nájsť v roku 1992 (Aktuálne problémy, 1992) vzťah medzi antisemitizmom a názormi na obsah a formu spolužitia Čechov a Slovákov v jednom štáte. V súčasnosti je táto analýza neaktuálna, no od tejto analýzy žiadna snaha o testovanie vzťahu nacionalizmu a antisemitizmu nebola na Slovensku zaznamenaná. Analýza Krivého je cenným materiálom, pretože testuje mieru spolupatričnosti a nedôvery respondentov na Slovensku k Čechom, čo sa však v rámci typov skonštruovaných na základe faktorovej analýzy prenieslo i na vzťah k národnostným menšinám a k Židom.

3.3. Výskum tradičného antisemitizmu

Jedným zo zaujímavých zistení pri sekundárnej analýze dát skúmajúcich mieru antisemitizmu na Slovensku je poznanie, že po roku 1989 žiadna výskumná inštitúcia nezaradila do výskumu aj otázky testujúce tradičný náboženský antisemitizmus. Je pravdou, že tradičné obvinenia Židov z rituálnej vraždy či zo zabitia Krista nemajú v modernom antisemitizme najdôležitejšiu úlohu, no v rurálnom prostredí málo vzdelaných ľudí tieto tradičné predsudky voči Židom tvoria podhubie, na ktoré sa viera v celosvetové židovské sprisahanie ukladá. Absencia týchto dát znemožňuje vyslovovať sa ku komplexu príčin vzniku a reprodukcie protizidovských predsudkov. Viera v existenciu stredovekých protizidovských konštrukcií, ako je zodpovednosť za smrť Krista, rituálna vražda, plán otravy kresťanov či obvinenia zo znesvätenia hostie však nemožno v dnešných podmienkach chápať jednoznačne ako prejav antisemitizmu – skôr ako ideový základ, na ktorom sa vďaka médiám a procesu socializácie konštruujú stereotypy o Židoch.

Tradičný náboženský antisemitizmus by bolo vhodné skúmať otázkami na postoje k rôznym praktikám judaizmu a stereotypy (napr. Židia sú zodpovední za smrť Krista), resp. za použitia Thurstoneovej škály, ktorá bola pôvodne vyvinutá práve pre meranie postojov k náboženstvu. Vzhľadom na stav sociálnovedného výskumu v skúmanej oblasti je však takýto typ výskumu možno považovať za doplnkový.

3.4. Výskum sociálno-psychologických faktorov antisemitizmu

Autoritárstvo osobnosti meria Adornov osobnostný test, tzv. F-škála¹⁶. Skutočnosť, že tento koncept sa pri výskume rozšírenosti antisemitických postojov na Slovensku takmer vôbec neuplatnil, je možné vysvetliť viacerými dôvodmi. V prvom rade práca s F-škálou vyžaduje hlboké metodologické znalosti, ktoré nemôžu preukázať všetky výskumné agentúry pracujúce v oblasti demoskopie. Istú metodologickú nedostatočnosť najmä začiatkom 90. rokov 20. storočia je potrebné chápať ako dôsledok dominancie marxisticko-leninskej sociológie. Meranie konceptu autoritárskej osobnosti nebolo v krajinách reálneho socializmu

¹⁶ Pôvodná F-škála pozostáva z deviatich indikátorov (Koralewicz-Zebik, J., 1985):

1. Konvencionalizmus,
2. Autoritárske podriaďovanie,
3. Autoritárska agresia,
4. Anti-subjektivismus,
5. Rigidné myslenie, podozrievavosť a stereotypy,
6. Sila a preferencia tvrdých interakcií,
7. Deštruktivnosť a cynizmus,
8. Externálna kauzalita,
9. Falošná morálka.

považované za možné a žiaduce¹⁷. Je však potrebné poznamenať, že odmietanie F-škály pre socialistické spoločnosti nebolo vo všetkých krajinách reálneho socializmu rovnaké – v Poľsku a najmä v Juhoslávii už v 70. a 80. rokoch sociológovia opakovane používali F-škálu pri výskume autoritárstva. (Erős, F. – Enyedi, Z., 1999)

Popri metodologickej náročnosti je F-škála vzhľadom na to, že pôvodne pozostáva z deviatich indikátorov formujúcich jeden „syndróm“, pomerne drahým výskumným nástrojom, čo pri obmedzených finančných prostriedkoch predovšetkým v 90. rokoch 20. storočia vytváralo na Slovensku tlak na používanie jednoduchších a úspornejších metód sociologického výskumu. Zásadným problémom však ostáva, že prevažná väčšina sociologickej obce na Slovensku zaoberajúca sa empirickým sociologickým výskumom neprejavila zásadnejší záujem o tento koncept. Aplikáciu tohto konceptu za využitia menšieho počtu indikátorov bolo možné na Slovensku zaznamenať iba vo výskume CSA z januára 1992 (Aktuálne problémy..., 1992) a vo výskume FOCUS-u z decembra 1994. (Aktuálne problémy..., 1994) V oboch výskumoch sociológ Vladimír Krivý analyzoval preferovanie tvrdých a mäkkých interakcií u voličov na Slovensku a jeho analýza poukázala na existenciu skrytých vzťahov podpory politických strán, aktívne spochybňujúcich režim liberálnej demokracie¹⁸. V minulosti sa tento autoritársky typ politickej kultúry prejavoval predovšetkým antisemitizmom, v súčasnosti je najmä o spochybňovaní liberálneho politického pluralizmu a antisemitizmus je jeho súčasťou v latentnej podobe. (Vašečka, M., 2003)

Krivého metodologický postup, ktorý je redukcionistický a nepoužíva F-škálu s pôvodnými deviatimi indikátormi, nie je metodologicky chybný. Todosijević (1999) poukazuje na to, že aj keď autoritárstvo bolo Adornom pôvodne koncipované ako koncept pozostávajúci z deviatich prepojených komponentov, vo väčšine empirických štúdií bol operacionalizovaný jednodimenzionálny konštrukt. Podľa Todosijeviča však jednodimenzionalita pri F-škále nepostihuje relatívnu heterogenitu autoritárstva, a tak pre empirické štúdie odporúča operacionalizovať a merať jednotlivé subdimenzie autoritárstva. Altemeyer (1988) v tejto súvislosti pracuje s modelom autoritárstva, ktorý pozostáva z troch komponentov. Podľa Altemeyera sú tromi rozdielnymi, no prepojenými dimenziami autoritárstva konvencionaliz-

¹⁷ McFarland, Ageyev a Abalkina (1993:199) píšú, že „marxisticko-leninská ideológia sa snažila o vznik človeka sovietskeho typu – „homo sovieticus“ a opakovane potvrdzovala výnimočný charakter sovietskeho človeka. Preto preberanie západných výskumných nástrojov a empirické porovnávanie s krajinami Západu bolo podceňované. Ideové konštrukcie ako autoritárstvo a jeho korelácie s etnocentrizmom a antisemitizmom neboli vôbec brané do úvahy, pretože by mohli odhaliť tienisté stránky sovietskeho človeka. Sovietski sociálni psychológovia po niekoľko generácií považovali koncept autoritárskej osobnosti za vhodný iba pre západné spoločnosti a bez akéhokoľvek vzťahu k realite socialistickej spoločnosti.“

¹⁸ Vladimír Krivý v súčasnosti často citovanej analýze porovnávajúcej voličskú podporu pre HSES v 30. rokoch 20. storočia a podporu pre HZDS a SNS v 80. rokoch 20. storočia poukázal na existenciu trvalejších kultúrnych vzorcov, „ktoré z hĺbky a zväčša nepozorovane štruktúrujú život slovenskej spoločnosti“ a historického dedičstva, „ktoré je charakteristické zvýšenou akceptáciou nacionálneho populizmu a autoritárskej politiky“. (Krivý, V., 1999, s. 115)

mus, autoritárske podriaďovanie sa a autoritárska agresia. Podobne ako Altemeyer si F-škálu upravovalo mnoho sociológov vo svete – Ray (1985) pripomína, že od roku 1950 bolo zaznamenaných už 37 alternatívnych škál k pôvodnej Adornovej. Snaha o zakomponovanie slovenských špecifik do pôvodnej škály autoritárstva by preto bola vítaná.

Nedocenenie možností, ktoré ponúka koncept autoritárskej osobnosti, podľa autora poukazuje na chýbajúcu dimenziu výskumu etnických menšín, ako aj ostatných marginalizovaných či rôznymi spôsobmi stereotypizovaných skupín na Slovensku. Práve tieto skupiny sú vhodným cieľom represívnej hostility zo strany autoritárskych osobností, ktoré podľa výskumov v iných krajinách tvoria prevažnú väčšinu ľudí so silnými predsudkami a stereotypmi o menšinách. (Russel, F. – Meleon, J., 1999) Práve F-škála by pomohla významnejšie odkryť antisemitské a s antisemitizmom súvisiace stereotypy respondentov na Slovensku.

Príklady úspešného použitia F-škály pri výskume antisemitizmu možno nájsť v 90. rokoch aj v mnohých krajinách strednej Európy a viaceré výskumy (Enyedi, Z., 1999; Todosijević, B., 1999; Kovács, A., 1999) potvrdzujú, že práve F-škála umožňuje nachádzať skryté vzťahy medzi premennými, ktoré vplyvajú na vznik a reprodukciu antisemitizmu. Enyedi potvrdzuje, že nespokojní, frustrovaní a autoritárski ľudia zvyknú byť štatisticky významne viac zastúpení medzi antisemitmi a antisemitizmus sa viaže najmä so sociálnym statusom – nižšie stredné vrstvy nachádzajúce sa v situácii „statusovej paniky“ sú významne viac zastúpení medzi antisemitmi. Kovács zároveň poukazuje na to, že prepojenie tradicionalistického konzervativizmu a anómie môže viesť k aktívnemu, extrémnemu antisemitizmu.

András Kovács (1999) zároveň poukázal na štatisticky významný vplyv konceptu anómie a anomických postojov na mieru antisemitizmu. Kovács testoval mieru anómie spôsobom vychádzajúcim z klasickej Srolovej škály anómie a testoval anómiu cez osobnú frustráciu respondentov, sociálnu bezbranosť, nedôveru k politike a demokratickým inštitúciám a nostalgiu za minulosťou. Za pomoci regresnej analýzy (kroková metóda; beta koeficienty) sa mu podarilo zostrojiť kauzálny model vysvetlenia antisemitizmu. Kováčsov model poukazuje na vzťah medzi mierou antisemitizmu na jednej strane a sociálnymi a demografickými charakteristikami, nedostatkom ekonomických zdrojov, subjektívnou depriaciou, anómiou, ideologickými postojmi, politickým sebazaradením a xenofóbiou. Kováčsov výskum poukazuje na vzťah medzi každou z premenných a antisemitizmom, aj keď s rozličnou štatistickou významnosťou. Kováčsova analýza poukazuje na to, že antisemitizmus je determinovaný primárne xenofóbiou, sekundárne miestom bydliska, následne anómiou a až potom ideologickými postojmi a nedostatkom socioekonomických zdrojov.

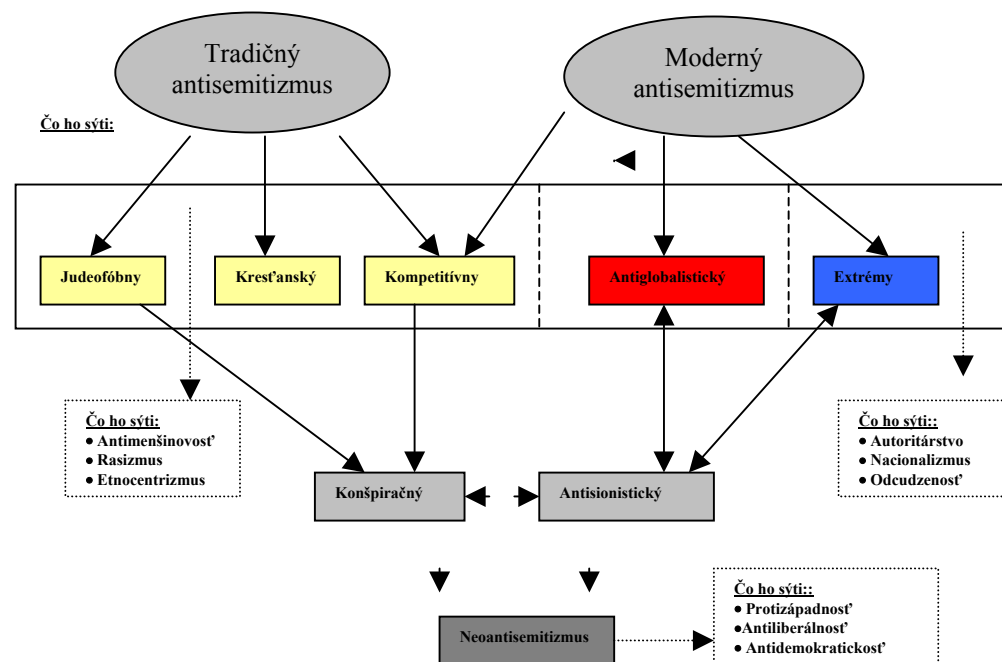
4. ZÁVER

Výskum antisemitizmu na Slovensku po roku 1989 je v porovnaní s okolitými krajinami nedostatočný tak svojím objemom, ako aj vzhľadom na metodologické prístupy výskumníkov. Výskumu úplne dominuje Bogardusova škála sociálneho dištanču a mnohé osvedčené metódy nie sú odborníkmi na Slovensku používané. Pri interpretáciách výsledkov výskumov verejnej mienky navyše výskumníci na Slovensku neberú do úvahy unikové odpovede respondentov a snahu o vyhýbanie sa odpovediam pri takom citlivom sociálnom jave, akým je antisemitizmus. Úplne chýba sociálno-psychologický výskum fenoménu antisemitizmu, takže tento fenomén možno na Slovensku považovať za nedostatočne zmapovaný kvantitatívnymi i kvalitatívnymi metódami.

Najväčšou príčinou tohto stavu je podľa autora nedostatočná operacionalizácia pojmu antisemitizmus, neujasnenosť toho, čo vlastne výskumníci skúmajú a chýbajúca de-judaizovaná perspektíva antisemitizmu. V niektorých prípadoch sociológovia nerozlišujú medzi jednotlivými formami antisemitizmu, neskúmajú vzájomnú prepojenosť jednotlivých indikátorov a mieru sýtenia jednotlivých faktorov. Práve preto často možno konštatovať, že antisemitizmus ako taký vôbec neskúmajú.

Témou vzťahu rôznych foriem antisemitizmu sa zaoberala focus group (bližšie Vašečka, M., 2004b), ktorú autor organizoval za účelom precíznejšej operacionalizácie pojmov a s cieľom pokúsiť sa spoločne so skupinou expertov načrtnúť štruktúru slovenského antisemitizmu. Podľa autora je v procese operacionalizácie pojmu antisemitizmus dôležité definovať, ktoré faktory sýtia antisemitizmus a aké sú vnútorné vzťahy medzi jednotlivými typmi. Schéma vychádza z predpokladu, že je potrebné rozlišovať tradičný a moderný antisemitizmus, ktoré sa navzájom stretávajú iba v priestore kompetície. Táto bola typická tak pre stredovekú spoločnosť, ako je prítomná i v postmodernej spoločnosti. Štruktúra sa opiera o tvrdenie, že základom moderného antisemitizmu je konšpiračná kauzalita, ktorá vplýva na charakter súčasného neo-antisemitizmu:

Michal Vašečka vyštudoval sociológiu na Masarykovej univerzite v Brne, kde v súčasnosti pôsobí ako odborný asistent na Katedre sociológie FSS a prednáša témy spojené s otázkami nacionalizmu, etnicity a rasy, migrácie a sociálnej exklúzie. Prednáša tiež na Fakulte sociálnych a ekonomických vied UK v Bratislave, v Academii Istropolitana Nova a v bratislavskej Medzinárodnej škole liberálnych štúdií Bratislava BISLA.

LITERATÚRA

- Aktuálne problémy Česko-Slovenska – január 1992 (1992). Správa zo sociologického výskumu. Bratislava: Centrum pre sociálnu analýzu.
- Aktuálne problémy Česko-Slovenska – máj 1991 (1991). Správa zo sociologického výskumu. Bratislava: Ústav pre sociálnu analýzu UK.
- Aktuálne problémy Slovenska – december 1994 (1994). Správa zo sociologického výskumu. Bratislava: Centrum pre sociálnu a marketingovú analýzu FOCUS.
- Aktuálne problémy Slovenska – máj 1994 (1994). Správa zo sociologického výskumu. Bratislava: Centrum pre sociálnu a marketingovú analýzu FOCUS.
- Aktuálne problémy Slovenska – október 1997 (1997). Správa zo sociologického výskumu. Bratislava: FOCUS a Inštitút pre verejné otázky.
- ALLPORT, G. W., 1954: The Nature of Prejudice. Cambridge: Addison-Wesley.
- ALTEMEYER, B., 1988: Enemies of Freedom: Understanding Right-Wing Authoritarianism. Jossey - San Francisco: Bass Publishers.
- ARENDRT, H., 1995: Eichmann v Jeruzaléme. Zpráva o banalitě zla. Praha: Mladá fronta.
- ARENDRT, H., 1996: Původ totalitarizmu I – III. Praha: OIKOYMENH.
- BARNAVI, E., 1992: A Historical Atlas of the Jewish People. New York: Schocken Books.
- BERGER, D., 1986: History and Hate. The Dimensions of Anti-Semitism. Philadelphia: The Jewish Publication Society.
- BERGMANN, W. – ERB, R., 1997: Anti-Semitism in Germany. The Post Nazi Epoch since 1945. New Brunswick: Transaction Publishers.

BERGMANN, W., 1997: Antisemitism and Xenophobia in German since Unification. In: Antisemitism and Xenophobia in Germany after Unification. Kurten, H. - Bergmann, W. - Erb, R. (eds). Oxford: Oxford University Press, s. 21-87.

BÚTOROVÁ, Z. - BÚTORA, M., 1992: Wariness Towards Jews as an Expression of Post-Communist Panic. The Case of Slovakia. In: Czechoslovak Sociological Review, XXVIII, (Special Issue/ 1992).

DEUTSCH, K. W., 1979: Tides Among Nations. New York: The Free Press.

DINNERSTEIN, L., 1994: Anti-Semitism in America. Oxford: Oxford University Press.

ENYEDI, Z., 1999: Sources of antisemitism - evidences from Hungary In: Authoritarianism and Prejudice. Central European Perspective. Erős F. - Enyedi, Z. (eds.). Budapest: Osiris, s. 125-154.

ERŐS, F. - ENYEDI, Z., 1999: Researching authoritarianism in old and new democracies. In: Authoritarianism and Prejudice. Central European Perspective. Erős F. - Enyedi, Z. (eds.). Budapest: Osiris, s. 9-25.

FINKIELKRAUT, A., 1994: The Imaginary Jew. Lincoln: The University of Nebraska Press.

FORSTER, A. 1974: The New Antisemitism. New York: McGraw Hill.

HINTON, P. R., 2000: Stereotypes, Cognition and Culture: psychology focus. Philadelphia: Taylor & Francis.

HUTTENBACH, H. R., 1996: Old Jews, New Jews: Why have anti-Semitism and anti-Gypsyism survived Auschwitz? Occasional Papers. Ravenna, Longo Editore.

KATZ, J., 1994: From Prejudice to Destruction. Anti-Semitism, 1700 - 1933. Cambridge MA: Harvard University Press.

KLEG, M. - YAMAMOTO, K., 1998: As the World Turns: Ethno-racial Distances after 70 Years. In: Social Science Journal 35: 183-190.

Knowledge and Remembrance of the Holocaust in Slovakia (1999). A Public Opinion Survey for the American Jewish Committee, FOCUS, september 1999.

KORALEWICZ-ZEBIK, J., 1985: Autorytaryzm, konformizm – robotnicy i inteligencja konca lat siedemdziesiątych w Polsce. Przegląd Socjologiczny, 35, s. 33-53.

KOVÁCS, A., 1999: Antisemitic prejudices in contemporary Hungary. In: Authoritarianism and Prejudice. Central European Perspective. Erős F. - Enyedi, Z. (eds.). Budapest: Osiris, s. 155-191.

KREJČÍ, J., 1993: Society in a Global Perspective. Praha: Sociologické nakladatelství.

KRIVÝ, V., 1999: Čo prezrádzajú volebné výsledky? Parlamentné voľby 1992-1998. Bratislava: Inštitút pre verejné otázky.

KRZEMIŃSKI, I., 1996: Czy Polacy są antysemitami? Warszawa: Oficyna naukowa, s. 146-198.

LEVY, S. R., 1990: Antisemitism in the Modern World. Lexington: D.C. Heath and Company.

LIPTÁK, L., 2000: Slovensko v 20. storočí. Bratislava: Kalligram.

MANNHEIM, K., 1991: Ideologie a utopie. Bratislava: Archa.

MCFARLAND, S. - AGAYEV, V. - ABALKINA, M., 1993: The Authoritarian Personality in the United States and in the former Soviet Union. In: Strength and Weakness – The Authoritarian Personality Today. Stone, W. F. - Smith, L. D. (eds). New York: Springer.

MCLEOD, J. M. - CHAFFEE, S. H., 1972: Adolescents, parents and television use: Adolescent self report measures from Maryland and Wisconsin samples. In: Television and social

behavior. Comstock, G. A. - Rubinstein, E. (eds.). Vol. III: Television and adolescent aggressiveness. Washington, D. C.: U.S. Government Printing Office, p. 173-238.

MELUCCI, A., 1996: Challenging Codes: Collective Action in the Information Age. Cambridge: Cambridge University Press.

MESSADIÉ, G., 2000: Obecné dějiny antisemitizmu. Od starověku po dvacáté století. Praha: Práh.

PRAGER, D. - TELUSHKIN, J., 1995: Why the Jews? The Reason for Antisemitism. New York: Simon & Schuster.

RAY, J. J., 1985: Authoritarianism of the Left revisited. In: Personality and Individual Differences, 6/2, s. 271-272.

RIFF, M. A., (ed) 1990: Dictionary of Modern Political Ideologies. Manchester: Manchester University Press.

RUSSEL, F. - MELEON, J., 1999: The Authoritarian Personality Revisited. London: MacMillan.

RYŠAVÝ, D. (2003): Sociální distance vůči Romům. Příklad vysokoškolských studentů. In: Sociologický časopis, 39, 1/2003.

SCHÄFER, P., 1997: Judeophobia. Attitudes toward the Jews in the Ancient World. Cambridge MA: Harvard Press.

TODOSIJEVIĆ, B., 1999: Relationships between authoritarianism and nationalist attitudes. In: Authoritarianism and Prejudice. Central European Perspective. Erős F. - Enyedi, Z. (eds.). Budapest: Osiris.

VAŠEČKA, M., 1999: Anti-Semitism in Czech and Slovak politics after 1989. The Ionian conference Integrating the New Europe. 13.-16.5.1999, Corfu. London: LSE.

VAŠEČKA, M., 2002: Čačipen pal o Roma. Súhrnná správa o Rómoch na Slovensku. Bratislava: Inštitút pre verejné otázky.

VAŠEČKA, M., 2003: Ethnocentrism and Racism in Contemporary Central-European Politics. Príspevok na II. Visegrad Summer School, Kraków, Villa Decius, 21.8.2003.

VAŠEČKA, M., 2004a: O meraní miery antisemitizmu na Slovensku. In: Delet, II/ 7.

VAŠEČKA, M., 2004b: Antisemitizmus na Slovensku po roku 1989. Dizertačná práca. Brno: Fakulta sociálnych štúdií MU.

VOLOVICI, L., 1994: Antisemitism in Post-Communist Eastern Europe: A Marginal or Central Issue? Jerusalem: SICSA - Hebrew University.

Výskum AISA, január 1991.

Výskum GfK, máj 1995.

Výskum ICR pre ABC News Prime Time Poll, február 2004.

Výskum Inštitútu pre verejné otázky, jún 2001.

Výskum Inštitútu pre verejné otázky, marec 2000.

Výskum Inštitútu pre verejné otázky, september 2001.

Výskum Markant, november 2001.

WEISS, H. - REINPRECHT, CH., 1998: Demokratischer Patriotismus oder etnischer Nationalismus in Ost-Mitteuropa? Wien: Institute of Advanced Studies.

WISTRICH, R. S., 1999: Demonizing the Other. Antisemitism, Racism and Xenophobia. Amsterdam: Harwood Academic Publishers.

Żydzi i Polacy w opiniach społeczeństwa. Komunikat z badań (1997). Centrum badania opinii społecznej, Warszawa, Styczeń 1997.